

RABA DOVRŠNIKA IN NEDOVRŠNIKA V VELELNIKU V SODOBNI SLOVENŠČINI

Domen Krivina

*Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Ljubljana, Slovenija*

Key words: imperative, verbal aspect, Slovene, perfective, imperfective, negation, present state, 16th century

Abstract: The paper aims at presenting the percentage of the use of perfective (PF) vs imperfective (IPF) verbs in imperative in modern Slovene, partially also in comparison with other Slavic languages, Russian in particular. As a source for analysis by means of CQL three corpora of modern Slovene have been used, namely *Gigafida*, *Kres* and *ssj500k*. In regard to all the concordances containing verbs in imperative the percentage of PF is slightly above 70% vs 25% of IPF (and that of PF/IPF, biaspectual verbs, slightly less than 6%). When negation is present, the scales are turned with percentage of IPF reaching up to 64%, while that of PF is lowered to (for negation in imperative still substantial) 32%. Comparing the present state with that in the Slovene literary language of 16th century no notable differences in the percentage of PF vs IPF in imperative can be found.

Ključne besede: velelnik, glagolski vid, slovenščina, dovršnik, nedovršnik, zanikanje, sodobnost, 16. stoletje

in nedovršnika (NDV) v velelniku v sodobni slovenščini, deloma tudi primerjalno z drugimi slovanskimi jeziki, zlasti ruščino. Za analizo so bili ob iskanju s pomočjo CQL uporabljeni trije korpusi sodobne slovenščine, in sicer *Gigafida*, *Kres* in *ssj500k*. Glede na vse pojavitve glagolov v velelniku znaša delež DV dobrih 70%, NDV pa slabih 25% (NDV/DV, tj. kategorialno dvovidskih glagolov, slabih 6%). Ob zanikanju, ki pa predstavlja manjši delež velelnika (dobre 4%), se razmerje obrne: delež NDV znaša 64%, delež DV pa (za zanikani velelnik še vedno znatnih) 32%. Ob primerjavi sodobnega

stanja s stanjem v knjižnem jeziku 16. stoletja ugotovimo, da bistvenih razlik v razmerju med rabo NDV in DV v velelniku ni.

0 Uvod

Velelnik je eden od načinov za izražanje naklonskosti, ki skupaj z indikativom in kondicionalom predstavlja kategorijo glagolskega naklona. Oblikotvorno je omejen predvsem na drugo osebo, saj gre za neposredni poziv zlasti drugi osebi, pri čemer je izraženo ne le samo dejanje, temveč tudi odnos do njega, in sicer želja, da doseže učinek (prim. Toporišič, 2004: 376–377, Zaliznjak et al., 2015: 46). Takšna zahteva po učinkovanju dejanja njegov potek omejuje – če si izposodimo besede J. Šumana (1836–1908) za zvezo *počakaj, da*, ki pa je velelniku sorodna: »kajti namen čakanju je djanje dočakati dovršeno« (Šuman, 1881: 307–308). Pri razmerju DV in NDV zato pričakujemo prevlado DV.

Kot gradivni vir za raziskavo so bili uporabljeni korpus *Gigafida* in njegov podkorpus *Kres*¹ ter manjši ročno označeni korpus *ssj500k*, in sicer znotraj odprtokodnega prosto dostopnega vmesnika *NoSketch Engine*.² Ta z uporabo t. i. regularnih izrazov oz. sintakse CQL³ ob pripisanih oblikoskladenjskih oznakah [tag=" "] omogoča sorazmerno zahtevno iskanje.

Posebej znotraj velelnika nasploh odstotkovno navajamo **zanikani velelnik**, ki je nato obravnavan še ločeno. Zaradi prisotnosti zanikanja dejanja zanj velja to, kar pri glagolskem vidu najmanj v slovenščini za nikalnost nasploh (prim. Krvina, 2015: 114–115, 144–150, Zaliznjak et al., 2015: 45): **zanikanje zadeva sam +/- obstoj dejanja in tako njegove preostale lastnosti, npr. +/- celostnost dejanja, potiska na obrobje, zabrisuje njihovo vrednost, jih posplošuje in s tem nevtralizira (Ø).**

¹ Slednji je nekoliko bolj uravnotežen; prim. <http://www.korpus-kres.net/Support/About>.

² Vmesnik mdr. vzdržuje Institut »Jožef Stefan«; prim. <http://nl.ijs.si/noske/index.html>.

³ Kratica pomeni Corpus Query Language, torej dobesedno »jezik za iskanje/poizvedbo po korpusu«.

1 Raba DV in NDV v velelniku nasploh (skupno nezanikanem in zanikanem)

Velelnik je v uporabljenih korpusih ena od oblikoskladenjsko označenih kategorij, zato je iskalna zahteva enostavna:⁴

[tag="Gg.v.*"] ali z angleškimi oznakami [tag="Vm.m.*"]. Za iskanje DV je na tretjem mestu **d**, za NDV **n**.

Z besedami: poišči vse **nepomožne velelniške glagolske pojavitve**.

Rezultati so prikazani v spodnji tabeli.

Tabela 1: razmerje med NDV in DV v velelniku

Korpus	Vseh pojavitve tega tipa (VELELNİK) (Z) – <u>zanikano</u>	NDV (Z) – <u>zanikano</u>	DV (Z) – <u>zanikano</u>	NDV/DV (kategorialno dvovidsko) (Z) – <u>zanikano</u>
a) Gigafida	2248155 (Z) 98228 (4,4%)	495142 22% (Z) 62931 (12,7% ; 2,8%)	1609855 71,6% (Z) 31354 (1,9%; 1,4%)	143158 6,4% (Z) 3943 (2,7%; 0,2%)
1a) Kres	305954 (Z) 12559 (4,1%)	69437 22,7% (Z) 8024 (11,6% ; 2,6%)	218390 71,4% (Z) 4010 (1,8%; 1,3%)	18127 6% (Z) 525 (2,9%; 0,17%)
b) ssj500k	1038 (Z) 48 (4,6%)	253 24,3% (Z) 32 (12,6% ; 3,1%)	739 71,2% (Z) 15 (2%; 1,4%)	46 4,4% (Z) 1 (2,2%; 0,01%)
Posplošen delež (VELELNİK)	(Z) (4,4%)	23% (12,3% ; 2,9%)	71,4% (1,9%; 1,4%)	5,6% (2,6%; 0,13%)

Navajamo nekaj zgledov za iskano rabo NDV in DV, izbranih pri pregledu zadetkov iskanja v korpusu Kres.

⁴ Seznam oblikoskladenjskih oznak je dostopen na <http://nl.ijs.si/jos/josMSD-sl.html>.

NDV:

(1) **Kupujte** izdelke v kartonskem ali papirnatem ovitku.

(1.k) »Si danes že kaj jedel?« – »Ne veliko.« – »Potem pa **jej**.« Potisne ga k starinskemu usnjenemu naslanjaču in mu prinese klobaso in hlebec kruha.

(2) **Štejte od 1 do 10 in se pri tem počasi, stopnico za stopnico, vzpenjajte po stopnišču.**

(3) **Opozarjajte** svoje starše, učitelje, naj preskrbijo zabojnike za ločeno zbiranje odpadkov.

(4) **Obnašajte se** čim bolj normalno, **postopajte** naokoli in poskusite biti sproščeni.

DV:

(5) Izpolnjeno anketo **pošljite** na spodaj navedeni naslov.

(6) »**Vstanite!**« – »Ne bom!« **Počakaj, ustavi se, odloži** svoj nahrbtnik.

(7) **Stopite** bliže k meni, prosim, gospe in gospodje.

(8) **Vesel bodi in utihni!**

Kot je vidno iz tabele, z okoli 71% izrazito (za dobrih 48%) prevladuje DV. Delež NDV z okoli 23% prav tako ni zanemarljiv. Delež nikalnosti znaša okoli 4,4%, se pravi razmeroma majhen del velelnika. Pri velelniškem NDV je ta delež večji (12,3% in obenem 2,8% od 4,4%, tj. deleža nikalnosti), pri DV izrazito manjši (1,9% in obenem 1,4% od 4,4%, tj. deleža nikalnosti). K deležu nikalnosti torej največ prispeva NDV.

Kar se tiče rabe NDV, lahko ugotovimo, da je vezana ali na ponavljajnost (zgleda (1) in (3)) ali na opis poziva k dejanju, ki velja tako za trenutek govorjenja – torej prav zdaj – kot tudi kadarkoli (zgleda (2) in (4)). NDV večinoma (izjema je zgled (2)) izraziteje ne poudarja necelostnosti, trajanja, potekanja dejanja, je do neke mere nevtraliziran (torej ne toliko: *delaj to nekaj časa*, temveč bolj: *delaj* – dejanje naj bo). Posebej to velja, kadar je NDV rabljen v pozivu k enkratnemu konkretnemu dejanju, kar razberemo iz sobesedila ((zgled 1.k)). V teh primerih aspektološka literatura pogosto govori o zgolj pozivu k (enkratnemu konkretnemu!) dejanju, za katero je že jasno, da bo, oz. katerega obstoj izvira iz nastalih okoliščin (prim.

Zaloznjak et al., 2015: 46); nekateri menijo, da sporočevalec in naslovník delita skupni kod (prim. Dickey, 2000: 21–22, 119–125). Ob primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki, zlasti ruščino, vidimo, da gre za pojav (govorimo o enkratnem konkretnem dejanju!), ki je posebej v ruščini mnogo izrazitejši kot v slovenščini (prim. Benacchio, 2010, Derganc, 2010: 189–190; 2015: 343–352, Fortuin, Pluimgraaff, 2015: 217–231, Zaloznjak et al., 2015: 45–47). S tem je pogostejša tudi raba NDV, za katero je značilna besedilno uresničena nezaznamovanost dejanja po celostnosti (Ø). Tako npr. ob sprejemanju gostov, obiskovalcev, ko so dejanja večinoma predvidena že z danimi okoliščinami oz. imajo tako gostitelj kot gostje dokaj usklajeno predstavo, kako naj bi se vedli, v ruščini tipično rabimo NDV, v slovenščini pa – tudi zaradi pogoste zaporednosti dejanj (prim. zgornji zgleđ (6)) – DV. Naj še enkrat opozorimo, da taka raba NDV ne izpostavlja necelostnosti, trajanja, potekanja dejanja, temveč dejanje zgolj poimenuje:

(9-RUS) *Входите, проходите, садитесь* и т. д.

(9-SLO) *Vstopite, pojdite naprej, usedite se* itd.

DV večinoma izraža poziv (spodbudo, ukaz) k izvršitvi enkratnega konkretnega dejanja (zgleđi (6)–(8)), lahko pa ta poziv velja tudi splošneje oz. za vse istovrstne primere (zgleđ (5)). Celostnost dejanja, kot pri DV nasploh, tu ni vprašljiva: gre za poziv drugi osebi, naj dejanje izvede, izvrši.

Preden si ogledamo rabo DV in NDV v zanikanem velelniku, na kratko povzemimo razmerje med njima v velelniku nasploh:

V velelniku z okoli 71% izrazito (za dobrih 48%) prevladuje DV; pri pozivajočem je namreč prisotna želja, zahteva itd., naj zlasti drugi dejanje izvede oz. izvrši.

Raba NDV je vezana predvsem na ponavljalnost ali na poziv, ki velja tako zdaj (tj. v trenutku govorjenja) kot vedno oz. nasplošno. NDV večinoma ne izpostavlja izrazito necelostnosti, trajanja dejanja, temveč je njegova vrednost blizu nevtralni (Ø). Posebej to velja, kadar je (v nekaterih drugih slovanskih jezikih, zlasti v ruščini, dokaj pogosto, v slovenščini pa sorazmerno redko) NDV rabljen v pozivu k dejanju, za katerega je že jasno, da bo, oz. njegov obstoj izhaja iz okoliščin samih (npr. hrana in pijača sta na mizi/prihajata na mizo: *jej in pij*; pisalo je na mizi: *sedaj pa piši!*).

DV izraža poziv k izvedbi, izvršitvi enkratnega konkretnega dejanja; ta poziv lahko velja tudi bolj splošno oz. za vse istovrstne primere.

2 Raba DV in NDV v zanikanem velelniku

Zanikani velelnik predstavlja manjši delež (tj. 4,4%) velelnika nasploh. Zanj velja, kar smo navedli v uvodu: nikalnost zadeva sam +/- obstoj dejanja in s tem potiska preostale lastnosti, tudi +/- celostnost in +/- trajanje dejanja, na obrobje, onemogoča jasno določitev njihove vrednosti, jih posplošuje in s tem nevtralizira (Ø). Glede na vse našteto, delež nikalnosti pri NDV glede na DV v zgornji tabeli in že obstoječe ugotovitve iz slovnice oz. jezikoslovne tradicije (za slovenščino omenimo zlasti razpravo A. Breznika (1881–1944) *Stavčna negacija v slovenščini* iz leta 1943) sklepamo, da bo tu v nasprotju z velelnikom nasploh prevladoval NDV, ki je lahko, kot velja pri velelniku na splošno, po celostnosti nevtraliziran (Ø). DV bo medtem težnji po nevtraliziranosti oz. posplošenosti, ki jo poraja vprašanje o +/- obstoju dejanja, nasprotoval in skušal izraziti tako obstoj (+) dejanja kot tudi preprečitev njegove izvedbe, izvršitve (prim. tudi Mary MacRobert, 2013: 286–289).

Iskalna zahteva:

[word="ne"][tag="Gg.v.*"] ali z angleškimi oznakami
[word="ne"][tag="Vm.m.*"]

Ob *nikar* (N): [word="nikar"][] {0,2} [word="ne"][tag="Gg.v.*"]

Z besedami: poišči vse **zanikane** nepomožne velelniške glagolske pojavitve.

Rezultati so prikazani v tabeli na naslednji strani.

Tabela 2: razmerje med NDV in DV v zanikanem velebniku

Korpus	Vseh pojavitev tega tipa (VELEL-ZAN.) (N) – <u>nikar ne</u>	NDV (N) – <u>nikar ne</u>	DV (N) – <u>nikar ne</u>	NDV/DV (kategorialno dvovidsko) (N) – <u>nikar ne</u>
a) <u>Gigafida</u>	98228 (N) 10366 (10,6%)	62931 64% (N) 6914 (66,7% ; 7%)	31354 32% (N) 3061 (29,5% ; 3,2%)	3943 4% (N) 391 (3,8% ; 0,04%)
1a) <u>Kres</u>	12559 (N) 1227 (9,8%)	8024 63,9% (N) 790 (64,4% ; 6,3%)	4010 31,9% (N) 370 (30,1% ; 2,9%)	525 4,2% (N) 67 (5,5% ; 0,6%)
b) <u>ssj500k</u>	48 (N) 10 (20,8%)	32 66,7% (N) 8 (80% ; 16,7%)	15 31,3% (N) 2 (25% ; 4,1%)	1 2% (N) 0
Posplošen delež (VELEL-ZAN.)	(N) (13,7%)	64,9% (70,2% ; 10%)	31,7% (28,2% ; 3,4%)	3,4% (1,6% ; 0,3%)

Navajamo nekaj zgledov za iskano rabo NDV in DV, izbranih pri pregledu zadetkov iskanja v korpusu Kres.

NDV:

(9) *Prebrskali ti bodo sobo, zato je pretirano **ne pospravljaj**.*

(9.nne) *Ne, ne, **nikar je ne budi**, jo bom poklicala jutri*«.

(10) *Z zabave **ne odhajaj** zadnji, sicer te ne bo nihče več vabil.*

(10.nne) *Če naletite na medvedovega mladiča, se mu **nikar ne približujte**, pa če je še tako ljubeč!*

(11) *Raje **ne drezajte** v to, sicer bo lahko izvedel še kdo drug.*

(11.nne) ***Nikar se ne smej**, čisto resno mislim.*

(12) *Varčuj: nekaj privarčevanih evrov ti bo v bližnji prihodnosti prišlo še kako prav, zato **ne odlašaj**.*

(12.nne) ***Nikar se preveč ne obotavlja!***

DV:

(13) *Pomembno: pri osteoporozi nikoli **ne popijte** več kot dveh skodelic kave na dan, saj kofein spodbuja izločanje kalcija!*

(13.nne) *Tega članka **nikar ne preberi** le po diagonalni!*

(14) ***Ne postanite** prevzetni, ko se boste znašli v vlogi učitelja!*

(14.nne) ***Nikar mi ne umri** tu, daleč od vsega.*

(15) *Na krožnik si naložite majhen zdrav prigrizek, nato pa se **ne dotaknite** ne prvega ne drugega!*

(15.nne) *Če so vaše pnevmatike že dotrajane, jih **nikar ne odvrzite** v prvi jarek za cesto – s tem onesnažujete okolje in kršite predpise.*

(15.1.nne) *»Moj gospod, ponižno vam pravim: **nikar ne napadite** Japonske«.*

(16) *Takoj po kopanju **ne odhitite** dnevnim obveznostim naproti, temveč si zavijte noge v tople nogavice, lezite na kavč in vsaj še dvajset minut uživajte v brezdelju!*

(16.nne) *V letalu **nikar ne zaspite**, saj ste tako dolgo časa v enakem položaju, to pa tveganje za vensko trombozo še poveča.*

Kot je razvidno iz tabele, v zanikanem velelniku v nasprotju z velelnikom nasploh z deležem okoli 65% izrazito (za dobrih 33%) prevladuje NDV; ob *nikar* (pri zanikanem velelniku je prisoten v okoli 13%) je ta delež z okoli 70% še večji. Delež DV ni zanemarljiv, saj znaša okoli 32% – **raba DV v zanikanem velelniku je torej sicer res redkejša kot raba NDV, vendar pa je v slovenščini nekaj povsem običajnega.**

Raba NDV je tu na ponavljajnost vezana precej manj izrazito kot ob odsotnosti zanikanja: večinoma gre za poziv, ki velja tako zdaj (tj. v trenutku govorjenja) kot tudi v splošnem oz. kadarkoli (zgleđa (10) in (12), lahko tudi (12.nne)). Predvsem na ponavljajnost se nanaša le zgleđ (10.nne). Niso pa redki primeri (zlasti ob *nikar*), ko se poziv nanaša le na trenutek govorjenja,

se pravi na enkratno konkretno dejanje (zglede (9), (9.nne), (11.nne), lahko tudi (12.nne)). Tako v prvem primeru (trenutek govorjenja in splošno) kot v drugem primeru (nanašanje le trenutek govorjenja, enkratno konkretno dejanje) za NDV velja enako kot ob odsotnosti zanikanja: celostnosti, trajanja dejanja ne izpostavlja izrazito, njegova vrednost je blizu nevtralizirani (\emptyset) – zanikanje zaradi vprašanja o +/- obstoju dejanja in potiskanja njegovih preostalih lastnosti v ozadje to dejstvo še nekoliko stopnjuje. Posebej izrazito se to kaže, kadar bi ob odsotnosti zanikanja v velelniku rabili DV (npr. *zbudi jo* : **ne** *budi je*), sicer pa nekoliko manj (npr. *smej se* : **ne** *smej se*).

DV tu – zlasti v primerjavi z odsotnostjo zanikanja – pogosto izraža poziv, ki velja tako zdaj kot tudi v splošnem oz. kadarkoli, za vse istovrstne primere (zglede (14)–(16) ter (15.nne) in (16.nne)). Polni prenos v ponavljalnost je navadno pogojen prislovnodoločilno (npr. *na dan*; zglede (13)). Ob *nikar* so tudi pri DV razmeroma pogosti primeri, ko se poziv nanaša zgolj na enkratno konkretno dejanje (zglede (13.nne), (14.nne) in (15.1.nne)).

2.1 Dopustnost rabe DV v zanikanem velelniku

Vprašanje dopustnosti rabe DV v zanikanem velelniku oz. bolje pojasnilo take dopustnosti, za katero analiza slovenskega korpusnega gradiva kaže, da vsekakor obstaja (prim. tudi Mary MacRobert, 2013), se tiče zlasti primerov, ko se poziv nanaša na enkratno konkretno dejanje, širše pa tudi primerov, ko poziv velja zdaj in kadarkoli, za vse istovrstne primere. Odgovor zahteva vključitev več dejavnikov in ni vedno enostaven.

1) Kot v svoji razpravi *Stavčna negacija v slovenščini* ugotavlja že Breznik (prim. 1982: 259–271), DV vedno rabimo tedaj, kadar izpeljanka ali vsaj nepredpanski NDV z istim določenim pomenom ne obstaja oz. je v rabi izjemno redek (npr. *nikar ne *odhitevajte*, *nikar ne *zaspavajte*; prav tako ne moremo rabiti nepredpanskih NDV *hiteti* in *spati*, saj jima manjka sestavina *od-* 'stran' oz. *za-* 'začeti').

2) DV rabimo tudi tedaj, ko na to vplivajo drugi dejavniki, npr. števna omejenost predmeta (*Popijte vsaj dve skodelici kave na dan* : **Ne ? pijte več kot dveh skodelic kave na dan**); podobno – sicer ob drugačnem poimenovanju pojava – ugotavlja že Breznik (*ne posadi vsega krompirja, ne snej vseh jabolk*; prim. 1982: 271), implicitno pa tudi Bajec et al. (1956: 216). Ob smernosti (izraženosti smeri) prislovnega določila kraja (*Če so vaše pnevmatike že dotrajane, jih nikar ne ? odmetavajte v prvi jarek za cesto*) se prav tako zdi, da je DV prva izbira, čeprav ne izključna (gl. tudi točko 3.2).

3) Težje je najti pojasnilo, kadar dejavnika, opisana pod točkama 1) in 2), nista prisotna, DV pa se vendarle rabi.

Pri zadnji točki se zdi, da na izbor DV, in ne NDV, vpliva dvoje:

3.1) Nevarnost, da bi NDV preveč izpostavljajal necelostnost, trajanje dejanja, kar situaciji ne bi najbolj ustrezalo (*ne *postajaj prevzetan, nikar mi ne *umiraj* [*dejanje v potekanju oz. iztekanju]). Zdi se, da ta zadržek velja zlasti za glagole, pri katerih NDV izraža iztekanje dejanja, približevanje njegovi notranji meji, DV pa izraža prehod v novo stanje po izteku dejanja (prim. Krvina, 2015: 325–336).

3.2) Kadar te nevarnosti ni oz. je manjša, se zdi, da izbor DV izvira iz presoje govorca, da je verjetnost dejanja zelo velika, da torej njegov obstoj ni vprašljiv (+), treba pa ga je preprečiti (*članek boš zelo verjetno prebral samo s tehniko hitrega branja: ne!* ali *stare pnevmatike boš zelo verjetno vrgel v prvi jarek: ne!*). NDV v teh primerih sicer je mogoče rabiti (*tega članka nikar ne beri le po diagonali; starih pnevmatik nikar ne odmetavajte v prvi jarek*), vendar pa se zdi, da se s tem od poskusa preprečitve dejanja, katerega obstoj je zelo verjeten, odmikamo; morda se hkrati pomikamo tudi k večji splošnosti prepovedi, tj. njeni veljavnosti za vse istovrstne primere (prim. Mary MacRobert, 2013: 284–289). Velja pa tudi obratno: v zgledu *nikar je ne budi* lahko rabimo tudi DV (*nikar je ne zbudi*), vendar s tem impliciramo, da je dejanje zelo verjetno (*gotovo jo bo budil*) in ga želimo preprečiti (prim. Breznik, 1982: 257, Mary MacRobert, 2013: 288). V tej smeri kaže razumeti tudi po Miklošiču povzeto Šumanovo – sicer ne najbolj posrečeno oz. celo nepravilno (prim. Breznik, 1982: 257–258, Mary MacRobert, 2013: 285–286) – razlago, da želimo s tem preprečiti, da bi se že začeto dejanje dokončalo (prim. Šuman 1881: 357–358), pa tudi Toporišičevo »nujno odsvetovanje« (prim. 2004: 397, 502); res je namreč zelo verjetno, da bo do dejanja prišlo. NDV v teh primerih tudi pomeni prepoved oz. odsvetovanje, pri katerih pa se zdi, da je sam obstoj dejanja (še) vprašljiv. Če si pomagamo s parafrazo, bi lahko rekli, da se raba NDV giblje med »ni ti treba« in »ne smeš« (*nikar je ne budi: »saj ti je ni treba buditi«*), raba DV pa je bližje zgolj »ne smeš«. Kot ob proučevanju vidske rabe v zanikanem velelniku v starocerkvenoslovanskih besedilih ugotavlja Mary MacRobert, DV sorazmerno pogosto pomeni tudi rotečo, ponižno prošnjo višji avtoriteti (npr. v psalmih Bogu), naj dejanja, ki se zdi govorcu zelo verjetno in ga avtoriteta lahko stori zdaj zdaj, nikar ne stori (prim. Mary MacRobert, 2013: 287–289). To je vidno tudi v zgornjem zgledu (15.1.nne).

Kot vidimo, *nikar* sam ni kazalnik za nujnost odsvetovanja oz. izrecnost prepovedi, temveč bolj kazalnik dejstva, da gre za enkratno konkretno dejanje, kjer pa izrecnost prepovedi res lahko pride najbolj do veljave.

Kar se tiče slovenskih slovniciarjev, najdemo različne ugotovitve in iz njih izpeljana pravila za vidsko rabo najprej splošno v slovanskem in nato ožje v slovenskem zanikanem velelniku najpozneje pri I. Navratilu (1825–1896) (prim. 1856: 107–109), nato po F. Miklošiču (1813–1891) Šumanu (prim. 1881: 357–358), pri Brezniku (prim. 1982: 255–271), v slovnici 4 avtorjev (prim. Bajec et al., 1956: 216) in naposled pri Toporišiču (prim. 2004: 397, 502). Izmed njih se zdi za rabo NDV še najboljše že omenjeno Breznikovo pojasnilo: v zanikanem velelniku NDV (ne glede na svojo morfemsko zgradbo) ne označuje eksplicitno ne trajnega ne ponavljajočega se niti ne celostnega dejanja, temveč zgolj zanika dejanje kot tako (prim. Breznik, 1982: 256–261, 263).

Na kratko povzemimo razmerje med NDV in DV v zanikanem velelniku:

V zanikanem velelniku z okoli 65% izrazito (za dobrih 33%, kar je za slabih 7% manj kot DV pri velelniku nasploh) prevladuje NDV; tudi delež DV ni zanemarljiv, saj znaša okoli 32%. Čeprav sorazmerno redkejša kot raba NDV, je torej raba DV v slovenskem zanikanem velelniku povsem običajna.

Raba NDV tu na ponavljajalnost ni vezana v tolikšni meri kot v nezanikanem velelniku: NDV večinoma opisuje poziv, ki velja tako sedaj (za trenutek govorjenja) kot kadarkoli oz. splošno, lahko pa tudi zgolj za trenutek govorjenja. Že v prvem primeru NDV necelostnosti oz. trajanja dejanja na izpostavlja izrazito, temveč je njegova vrednost blizu nevtralni (Ø), še bolj pa to velja v drugem primeru – zlasti, kadar bi odsotnosti zanikanja namesto NDV rabili DV (*zbudi jo : ne budi je*).

Raba DV je glede na velelnik nasploh tudi pogosteje vezana na poziv, ki velja tako sedaj kot kadarkoli oz. za vse istovrstne primere. Posebej v primerih, ko se poziv nanaša predvsem na sedaj, je raba DV pogojena ali z odsotnostjo izpeljanke oz. vsaj nepredpanskega NDV z istim posameznim pomenom ali z drugimi dejavniki, npr. s števno omejenostjo predmeta (*ne popij več kot dveh skodelic kave, ne posadi vsega krompirja*), ali pa z izrecnostjo prepovedi, ko je dejanje zelo verjetno (obstoj +), pa se želi preprečiti.

3 Primerjava rabe DV in NDV v velelniku danes in v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja

Kot gradivni vir, ki omogoča izvedbo primerjave vidske rabe v sodobnem jeziku s stanjem v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, smo uporabili monografijo Merše 1995. Ob podrobni predstavitvi paradigatskega (vidske morfematike) in pomenskega vidskega vidika delo v vlogi ponazarjalnega gradiva prinaša številne zglede – predvsem iz del Trubarja, Dalmatina in Krelja, v manjši meri za prikaz in preverjanje kontinuitete, razvojne obstojnosti posameznih pojavov tudi Japlja (18. in začetek 19. stoletja).⁵ Naša primerjava temelji na teh zgledih; pri njihovem navajanju prav tako sledimo omenjeni monografiji (zgledi so citirani kot v monografiji). Upošteva zelo verjetno izbranost oz. prečiščenost zgledov za potrebe monografije, pa tudi razliko v narečni pripadnosti avtorjev, lahko predpostavimo, da so dovolj reprezentativni za prikaz vidskega stanja v knjižni slovenščini 16. stoletja (prim. Merše, 1995: 9–11).

Primerjava sodobnega stanja s stanjem v 16. stoletju je pomembna, saj se je tedaj uzaveščal in vzpostavljaj takratni knjižni jezik (prim. Vidovič Muha, 2009). Povsem neposredno deležev NDV in DV seveda ne moremo primerjati, ker so za sodobno stanje pridobljeni z računalniško korpusno analizo, gradivo za 16. stoletje pa je ob manjšem vzorcu v celoti pregledano ročno. Vsekakor pa lahko primerjamo težnje po prevladi bodisi DV bodisi NDV.

Primerjava deležev DV in NDV je podana v spodnji tabeli.

⁵ Pri zgledih, ki jih navajamo v nadaljevanju, je iz Japljevih del zgled (XVI.4).

Tabela 3: primerjava razmerja med NDV in DV v velelniku (sodobno stanje: 16. stoletje)

Stanje	Vseh pojavitev tega tipa (S: Gigafida)	NDV	DV
S) <u>Posplošeno sodobno</u>	2248155	23%	71,4%
16) <u>16. stoletje</u>	240	40%	60%
<u>Okvirna</u> razlika		17%	11,4%

Kot je razvidno iz tabele, pri težnji po prevladi DV v velelniku od 16. stoletja do danes ni mogoče zaznati večjih sprememb. Določeno razliko, posebej pri NDV, bi lahko pripisali zlasti uvrstitvi kategorialno NDV/DV k NDV pri ročni analizi gradiva za 16. stoletje. Odstopanje pri DV bi lahko pripisali tako razliki v velikosti vzorcev (za 16. stoletje je mnogo manjši kot za sodobno stanje) kot tudi dejanski razvojni okrepitvi težnje po rabi DV, saj smo pri analizi gradiva za sodobno stanje velelnik kot oblikoskladenjsko označeno kategorijo lahko zajeli v celoti.

Za ponazorilo navajamo nekaj zgledov (v bohoričici) skupaj s prostim prevodom v sodobno slovenščino.

DV:

(XVI.1) *isderi tvoj Mezh, inu me **prebodi*** (DB 1584, I, 167b)

(XVI.1) *Izgleci svoj meč in me **prebodi**.*

(XVI.2) *sberi sedemdeset Mosh is téh Israeljkih Starijhih* (DB 1584, I, 85a)

(XVI.2) *(I)zberi sedemdeset mož izmed izraelskih starešin.*

(XVI.3) *pojdi fem vun, inu stopi na to Gorro pred GOSPVDA* (DB 1584, I, 198a)

(XVI.3) *Pojdi sem ven in stopi na goro pred Gospoda.*

(XVI.4) *obmolkni, inu pojdi is zhloveka* (JB 1784¹, IX, 152)

(XVI.4) **Obmolkni** *in pojdi iz človeka.*

(XVI.5) /.../ *lubi Bratje, pèrloshite tém vezh flifsa /.../* (DB 1584, III, 122b)

(XVI.5) *Ljubi bratje, tem bolj se **potrudite.***

NDV:

(XVI.6) vftanite /.../ **mashite** *tarzho, *Shit (DB 1584, II, 8b)

(XVI.6) **Vstanite, (na)mažite** ščit.

(XVI.7) pojdi okuli /.../ inu fhtej *ta folk, da bom védil, kuliku ga je* (DB 1584, I, 181b)

(XVI.7) Pojdi *naokoli in (pre)štej* **ljudstvo, da bom vedel, koliko ga je.**

(XVI.8) pojdi *fkusi Méftu* /.../ inu snaminuj /.../ *na zhellih te ludy* (DB 1584, II, 63a)

(XVI.8) Pojdi *skozi mesto in zaznamuj* **ljudi na čelu.**

(XVI.9) **plejni bèrsu, rupaj** *hitru* (DB 1584, II, 4a)

(XVI.9) **Pleni** *naglo, ropaj* **hitro.**

(XVI.10) **poslushaimo berimo** *ga veden fo vfem fliffom* (TT 1557, k2a)

(XVI.10) **Poslušajmo, berimo** *ga vedno prizadevno.*

Kot vidimo, se raba DV največkrat nanaša na enkratno konkretno dejanje, lahko pa – enako kot pri sodobnem stanju – tako dejanje velja tudi splošneje, kadarkoli oz. za vsa istovrstna dejanja (zglede (XVI.5)). Pri večini zgledov so dobro vidni pogoji, ki določajo rabo DV: števna omejenost predmeta (zgleda (XVI.2) in (XVI.5)), zaporednost dejanj (zglede (XVI.1), (XVI.3) in (XVI.4)), smernost prislovnega določila kraja (zgleda (XVI.3) in (XVI.4)).

Enako kot danes raba NDV lahko označuje tako ponavljajoče se (zgleda (XVI.9) in (XV.10)) kot enkratno konkretno dejanje (zglede (XVI.6)–(XVI.8)), na kar kaže tudi DV v predhodnem velelniku – kot pri sodobnem stanju tudi tu za drugi primer velja, da NDV ne izpostavlja izrazito

necelostnosti, trajanja oz. potekanja dejanja, temveč opisuje dejanje zlasti kot dejstvo, zato se njegova vrednost bliža nevtralni (Ø).

Primerjajmo še stanje v zanikanem velelniku

Tabela 4: primerjava razmerja med NDV in DV v zanikanem velelniku (sodobno stanje : 16. stoletje)

Stanje	Vseh pojavitev tega tipa (S: Gigafida)	NDV	DV
S) <u>Posplošeno sodobno</u>	98228	64,9%	31,7%
16) <u>16. stoletje</u>	27	74%	26%
<u>Okvirna</u> razlika		9,1%	5,7%

Kot je vidno iz tabele, tudi v zanikanem velelniku pri težnji po prevladi NDV od 16. stoletja do danes ni zaznati večjih sprememb. Manjšo razliko, predvsem pri NDV, bi lahko pripisali zlasti uvrstitvi kategorialno NDV/DV k NDV pri ročni analizi gradiva za 16. stoletje. Odstopanje pri DV bi lahko pripisali tako razliki v velikosti vzorcev (za 16. stoletje je mnogo manjši kot za sodobno stanje) kot tudi dejanski razvojni okrejitvi težnje po rabi DV (prim. Toporišič, 2004: 397). Pri analizi gradiva za sodobno stanje smo velelnik kot oblikoskladenjsko označeno kategorijo namreč lahko zajeli v celoti.

Za ponazorilo navajamo nekaj zgledov (zopet s prostim prevodom v sodobno slovenščino).

NDV:

(XVI.11) *ne bodi potratnik, inu **fe nevadi** k'shlemanju* (DB 1584, II, 160b)

(XVI.11) *Ne bodi potraten in se **ne navajaj** k požrešnosti.*

(XVI.12) *uashe Perlene **ne metite** pred te Suine /.../* (TT 1557, 17)

(XVI.12) *Vaših biserov **ne mečite** svinjam.*

(XVI.13) *tuia szhi ie mertua, **ne muiai** tiga Moiftra* (TT 1557, 190)

(XVI.13) *Tvoja hči je mrtva, **ne nadleguj** več Učenika.*

Raba NDV je v zanikanem velelniku najpogostejša in običajna izbira. Lahko se nanaša tako na ponavljajoče se dejanje (zgled (XVI.12)), na dejanje, ki velja tako zdaj kot na splošno, kadarkoli (zgled (XVI.11)), ali pa tudi na enkratno konkretno dejanje (zgled (XVI.13)). NDV necelostnosti, trajanja oz. potekanja dejanja ne izpostavlja, temveč dejanje zgolj poimenuje, opisuje kot dejstvo. To zaradi prisotnosti zanikanja, ki zadeva sam +/- obstoj dejanja, njegove druge lastnosti pa potiska v ozadje, zabrisuje, velja še bolj kot v nezanikanem velelniku. Če pa je obstoj dejanja bolj verjeten, in je nevarnost, da bi do njegove uresničitve prišlo, po oceni govorca znatna, se v izrecnem odsvetovanju, opozorilu – kot to velja tudi za sodobno stanje – rabi DV:

(XVI.14) *obenimu zhlovéku ferce **nevpadi** sa tiga volo* (DB 1584, I, 159a)

(XVI.14) *Nobenemu človeku naj srce zaradi tega **ne upade**.*

(XVI.15) ***nenavadi fe** lagati* (DB 1584, II, 156a)

(XVI.15) ***Ne navadi** se lagati.*

(XVI.16) ***NE ftury** po tvoih hudih shejlah /.../* (DB 1584, II, 160b).

(XVI.16) *(Nikar) **ne stori** po svojih hudih željah.*

4 Zaključek

V velelniku, ki skupaj z indikativom in kondicionalom tvori kategorijo glagolskega naklona in izraža željo (zahtevo) govorca s pozivom (spodbudo, ukazom) drugi osebi, naj se dejanje izvrši, doseže učinek, v sodobni slovenščini z dobrimi 70% prevladuje DV. Delež NDV je precej manjši (slabih 25%); NDV v velelniku necelostnosti, trajanja oz. potekanja dejanja večinoma ne izpostavlja izrazito, njegova vrednost se bliža nevtralni (Ø). To zaradi zanikanja, ki ob vprašanju o +/- obstoju dejanja njegove druge lastnosti (tudi celostnost, trajanje) potiska v ozadje, zabrisuje, še bolj velja v zanikanem velelniku, kjer se razmerje obrne: s 64% prevladuje NDV, delež DV pa je 32%. V zanikanem velelniku je tako običajna raba NDV, DV pa se rabi, ko NDV v istem posameznem pomenu ne obstaja, ob vplivu drugih pomembnih pogojev za rabo DV (npr. zaporednosti dejanj, številne omejenosti predmeta), posebej pa, ko govorec ocenjuje, da je dejanje zelo verjetno, a

njegovo izvedbo želi na vsak način preprečiti. Od slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja do danes v rabi velelnika ni bistvenih sprememb (v velelniku nasploh (izrazito) prevladuje DV, v zanikanem NDV), nekoliko se je morda okrepila le raba DV, in to tako v zanikanem velelniku kot v velelniku nasploh.

VIRI in LITERATURA

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko. 1956. *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.

Benacchio, Rosanna. 2010. *Vid i kategorija vežljivosti v slavjanskom imperative*. Slavistische Beiträge 472. München: Verlag Otto Sagner.

Breznik, Anton. 1982. *Jezikoslovne razprave*. Jože Toporišič, ur. Ljubljana: Slovenska matica.

Derganc, Aleksandra. 2010. *Dve zanimivi obravnavi razlik v kategoriji glagolskega vida v slovanskih jezikih*. V *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Vojko Gorjanc in Andreja Žele, ur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 187–193.

Derganc, Aleksandra. 2015. *Še o glagolskem vidu v imperativu v slovenščini in ruščini*. V *U prostoru lingvističke slavistike: zbornik naučnih radova*. Ljudmila Popović et al. ur. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta. 343–352.

Dickey, Stephen, M. 2000. *Parameters of Slavic Aspect. A Cognitive Approach*. Stanford, California: Center for the Study of Language and Information.

Fortuin, Egbert, Pluimgraaff, Heleen. 2015. *Aspect of the imperative in Slovene as compared to Russian*. V *Glagol'nyj vid: grammatičeskoe značenje i kontekst*. Rosanna Benacchio, ur. Die Welt der Slawen. Sammelbände 56. München: Otto Sagner. 217–231.

Krvina, Domen. 2015. *Glagolski vid v sodobni slovenščini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FF.

Mary MacRobert, Catherine. 2013. *The Problem of the Negated Imperative in Old Church Slavonic*. V *Miklosichiana Bicentennialia*. Aleksander Loma, Jasmina Grković-Mejcor, ur. Beograd: Srpska akademija nauka in umetnosti. 277–291.

Merše, Majda. 1995. *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.

Navratil, Ivan. 1856. *Beitrag zum Studium des slavischen Zeitwortes aller Dialekte*. Wien: Mechitaristen-Congreg.-Buchdruckerei.

Šuman, Josip. 1881. *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*. Ljubljana: Matica slovenska.

Toporišič, Jože. 2004. *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Vidovič Muha, Ada. 2009. 16. stoletje – čas vzpostavitve narodotvorne vloge jezika. *Slavistična revija* 56–57/4. 13–22.

Zaloznjak, Ana, A., Mikaeljlan, I. L., Šmelev, A. D. 2015. *Russkaja aspektologija: V zaščitu vidovoj pary*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.

Korpusi *Gigafida*, *Kres* in *ssj500k* v orodju *NoSketch Engine*: <http://nl.ijs.si/noske> (dostop od 1. 4. 2015 do 30. 9. 2015).